

Товариство Петра Могили на Волині в 30-их роках ХХ століття

протодиякон Святослав Черенюк

На початку тридцятих років, з піднесенням національно-церковного руху на Волині, виникла можливість заснування православного церковно-громадського об'єднання, яке взяло б на себе справу зміцнення українського православ'я на зразок українських братств XVI-XVII ст.

У травні 1931 року газета «Українська нива» повідомляла про ініціативу православних діячів Волині щодо створення «Товариства прихильників православної освіти та охорони традицій православної віри» з осідком у м. Луцьку. Цю ідею активно підтримала Парламентська репрезентація й скерувала до ініціативної групи у складі Івана Власовського та Юрія Константинова своїх представників: Євгена Богуславського, Петра Певного та Михайла Тележинського¹.

До листопада тривала підготовча робота. Благословення на діяльність Товариства листом від 20 жовтня 1931 року на ім'я проф. Івана Власовського дав митрополит Варшавський, Волинський і всієї Польщі Діонісій (Валединський). Установчі збори відбулися 19 листопада 1931 року в місті Луцьку². Не випадково патроном товариства обрано митрополита Петра Могилу. За задумом організаторів, це ім'я, добре відоме за Першої Речі Посполитої, мало свідчити про напрям діяльності товариства. Київський митрополит мав бути нагадуванням про минулі часи співіснування поляків і українців.

Як почесний голова на зборах був присутній митрополит Діонісій. Крім нього, вищу церковну владу представляв ще й архієпископ Гродненський і Новоградський Олексій (Громадський), що свідчило про значний інтерес керівництва Церкви до цієї події. Відкривав збори товариства голова УПРВ³ посол Петро Певний. Він і запро-

¹ За права і привілеї православної віри // Українська нива. – 1931. – Ч. 16 (288). – 10 трав.

² За соборність. – 1932. – Ч. 1. – С. 40.

³ УПРВ – Українська парламентська репрезентація Волині (авт.).

понував обрати робочим головою професора Івана Власовського. До складу президії увійшли: о. Павло Пащевський, о. Анастасій Павлюковський, о. Віктор Романовський, посол Петро Певний, інженер Сергій Тимошенко, сенатор Микола Маслов, директор Олександр Ковалевський, посол Євген Богуславський та інженер Юрій Константинів. Обов'язки секретарів виконували послы Михайло Тележинський та Степан Скрипник. Після привітального слова митрополита Діонісія голова оголосив порядок денний. Затвердивши статут товариства, збори заслухали доповідь І. Власовського про основний напрям діяльності та найближчі завдання Товариства імені митрополита Петра Могили⁴.

Згодом відбулись вибори управи та ревізійної комісії, обговорено бюджет товариства та статуту його відділів. Зібрання заслухало привітання від УПРВ, Волинського українського об'єднання, Волинської духовної семінарії та ряду інших інституцій. Для потреб духовного відродження товариство постановило видавати з січня 1932 року свій неперіодичний орган – журнал «За соборність».

Планувалося відкрити філії товариства в повітових містах Волинського воєводства та на території інших, де проживали православні. Перша філія розпочала роботу на початку 1932 р. Організаційні збори відділу Товариства Петра Могили у м. Рівному відбулися 28 лютого в будинку клубу «Рідна хата». Відкрив збори професор Іван Власовський, який розповів про мету та завдання Товариства й наголосив на потребі поширення його діяльності. Організацією роботи філії зайнялась управа філії та ревізійна комісія.

Наступним у середині весни 1932 р. почав діяти відділ у м. Крем'янці. У приміщенні Волинської духовної семінарії 17 квітня професор Ле Данилевич, як представник товариства, відкрив організаційні збори. Серед 57 осіб, присутніх на них, були: єпископ Симон (Івановський), Євген Богуславський, Василь Серафимович, Іван Власовський, отці Михайло Тучемський, Михайло Яковлів, Михайло Зеленецький, Федір Ковалевський та інші. Семінарію представляв інспектор Сергій Міляшкевич та її професори. Про постать Петра Могили розповів Іван Власовський, а Євген Богуславський наголосив, що тільки Товариство дасть можливість українському народові вільно вислов-

⁴ За соборність. – 1932. – Ч. 1. – С. 40.

лювати свою волю. Виступ посла Серафимовича торкався характеристики роботи УПРВ, він закликав присутніх до вступу в члени товариства. Після цього єпископ Симон залишив збори. Через два тижні після установчих зборів управа новозаснованого Крем'янецького відділу товариства обрала своїм головою професора Волинської духовної семінарії, кандидата богослов'я Лева Данилевича.

Того ж року відкрилися філії в містах Володимирі⁵, Сарнах⁶, було призначено організаційні збори ще у двох містечках – Радивиліві та Новоградку. Передбачалося відкрити відділи Товариства в містах Острозі та Дубні⁷. Заплановані спочатку на 21 листопада⁸, а згодом перенесені на 29 листопада 1932 року загальні збори в Радивиліві не відбулись, оскільки священики побоювалися репресій зі сторони митрополита Діонісія та єпископа Симона⁹.

Підсумок діяльності товариства з 19 листопада 1931-го по 31 грудня 1932 року зроблено на загальних річних зборах 2 квітня 1933 року. Після служби Божої українською мовою за участю єпископа Полікарпа (Сікорського) учасники розпочали збори в українському клубі «Рідна хата». Першою було заслухано доповідь генерального секретаря Товариства Івана Власовського про роботу організації за звітний період. Виступ складався з трьох частин і охоплював проблеми організаційного руху товариства, духовно-освітньої праці та участі його у церковно-громадському житті. На 1 січня 1933 року нараховувалося 625 членів, з них 129 осіб духовного стану і 506 мирян¹⁰. У лютому 1933 року його членом став єпископ Полікарп. Протягом 1932 року філії Товариства відкрились у містах Рівному, Володимирі, Крем'янці, Сарнах та Новоградку. Останній відділ – у Новоградку – організувався 12 липня й поширив діяльність на все Новоградківське воєводство. Значною активністю відзначалася Рівненська філія, напрями своєї роботи вона окреслювала такими положеннями:

- 1) організація духовних бесід;
- 2) організація та плідна робота по розмосковленню православних церков на Волині;

⁵ ДАВО, ф. 63, оп.1, спр. 2. – арк. 27.

⁶ Там само. – арк. 31.

⁷ За соборність. – 1932. – Ч. 4. – С. 40.

⁸ ДАВО, ф. 63, оп. 1, спр. 2. – арк. 38.

⁹ ДАВО, ф. 63, оп. 1, спр. 3. – арк. 6.

¹⁰ За соборність. – 1933. – Ч. 5. – С. 34.

- 3) навчання релігії дітвори української на українській мові в середніх та народних школах;
- 4) прямування до призначення православного єпископа-українця на Волинську єпархію;
- 5) зменшити чисельні викладки;
- 6) здійснювати живішу працю в рамках статуту Товариства.

Духовно-освітня праця організації за цей період полягала у виданні журналу «За соборність», проведенні духовних бесід.

Одну з таких бесід у м. Луцьку провів професор Олександр Лотоцький на початку січня 1932 року, а професор Василь Біднов у тому ж місяці прочитав дві лекції в містах Крем'янці та Рівному¹¹. Сарненська філія завдяки проведеній роботі домоглася переходу священників з російської на українську мову у викладанні релігії для дітей по селах. У церковно-громадському житті товариство зайняло активну позицію проти російських шовіністів у Рівному, які виступали проти єпископа Полікарпа. На Різдвяні свята 1932 року управа філії у цьому місті провела благодійну акцію – допомогу харчами бідним українцям. На організацію цього заходу магістрат виділив 125 злотих, до яких було долучено добровільні внески. У той же час філія влаштувала новорічну ялинку для бідних дітей Рівного¹².

2 лютого головна управа товариства в Луцьку обговорювала інформацію про можливе закриття окремих парафій Волинської єпархії. Присутній на засіданні генеральний секретар Іван Власовський повідомив, що волинський воєвода Г. Юзевський назвав тривогу передчасною. Сарненський відділ в особі голови управи інженера А. Гурандо брав участь у Пастирсько-місіонерському з'їзді Поліської єпархії, який тривав з 30 жовтня по 3 листопада 1932 року.

Про фінансові справи товариства доповів скарбник посол Михайло Тележинський. Він наголосив, що за звітний період у касу надійшло 5290 злотих 60 грошів. Основне джерело надходжень становили пожертви на видавничий фонд, прибутки від лекцій професорів О. Лотоцького та В. Біднова, від передплати часопису «За соборність» та членські внески¹³. Видатки в сумі 5210 злотих 63 гроша пішли на організацію

¹¹ ДАВО, ф. 63, оп. 1, спр. 3. – арк. 6.

¹² Листи з Рівного: з діяльності філії Товариства Петра Могили // Українська нива. – 1933. – Ч. 1-2 (262-263). – 7 січ.

¹³ ДАВО, ф. 63, оп. 1, спр. 1. – арк. 11-13.

зустрічі й оплати помешкання владики Полікарпа, поїздки у справах товариства та на друк і доставку журналу «За соборність». Протокол ревізійної комісії товариства зачитав лавник О. Ковалевський.

Далі М. Ханенко повідомив присутнім, що справа придбання товариством садиби для єпископа Луцького завдяки волинським послам реалізується і є вже значна сума. Нагадаємо, що на звернення товариства до Поліської, Віленської та Гроденської духовних консисторій про виділення коштів для придбання будівель колишньої Жидичинської архимандрії під резиденцію Луцького вікарія не було отримано позитивної відповіді. Довелось українцям шукати підтримки у державі. Питання легалізації Луцького братства порушив посол Євген Богуславський. Обговорені проблеми знайшли відображення у прийнятих резолюціях і рішеннях.

Загальні річні збори ухвалили:

- 1) звернутись до синоду з проханням прискорити розгляд підготовчих праць до Помісного собору Православної церкви;
- 2) звернутися зі зверненням до Міністра віросповідань і освіти у справі відновлення соборного устрою Православної церкви;
- 3) просити Українську парламентську репрезентацію Волині, а також усіх православних послів та сенаторів підтримати прохання Товариства перед церковною і цивільною владою;
- 4) посилити організаційну працю Товариства щодо відкриття нових відділів;
- 5) існуючим відділам інтенсивно поширювати ідеї Товариства всіма доступними засобами (через прилюдні зібрання, лекції, бесіди, духовні концерти, розповсюдження часопису «За соборність»);
- б) закликати духовенство вступати до лав Товариства й організувати таким чином біля пастиря тісніші гуртки співпрацівників.

Окремо ухвалою вирішено придбати будинок у м. Луцьку під резиденцію для єпископа Полікарпа¹⁴.

Однією з форм активного впливу на церковне життя товариство обрало меморіали – звернення до відповідних церковних та світських органів влади. 12 червня 1933 року Поліський єпархіальний місіонер, посилаючись на інформацію інженера Гурандо, голови Сарненського

¹⁴ ДАВО, ф. 63, оп. 1, спр. 2. – арк. 56.

відділення Товариства Петра Могили, про загрозу нової унії в селах Грани, Цепцевичі і Городок, наказував повітовому місіонерові й благочинному прот. Георгію Вечоркові відповідальніше ставитися до місіонерської роботи і вчасно повідомляти про подібні випадки. Приблизно через два тижні Товариство підготувало і надіслало до синоду меморіал, у якому зверталась увага на потребу прискорення скликання собору, дерусифікацію Церкви, запровадження соборності й контролю за діяльністю митрополитальних пресових органів «Слово» та «Воскресное чтение»¹⁵. Проте Синод не відреагував на це звернення.

Одночасно тривала духовно-просвітницька акція Рівненської повітової філії Товариства. З надзвичайним успіхом 28 жовтня 1934 р. у приміщенні клубу «Рідна хата» відбулась духовна бесіда, яку відкрив голова філії директор Яків Бичковський. Основою заходу став прочитаний панотцем, магістром Юрієм Шумовським реферат «Триязична ересь за часів рівноапостольних братів Кирила і Мефодія». Усіх бажаючих, як повідомляла волинська преса, не було можливості розмістити. До кінця року Товариство імені Митрополита Петра Могили у м. Рівному провело десять духовних бесід, на яких було прочитано й обговорено такі реферати (доповіді): Я. Бичковського «Світовий рух за утворення народної церкви» (4 листопада) та «Релігійне і культурне життя східних слов'ян в X-XVI віці» (25 листопада), о. Ю. Шумовського «Приготування людства до прийняття Христа та початки християнства» (11 листопада) та «Апостол Павло і його релігійне життя» (18 листопада), посла С. Скрипника «Український церковний рух в Речі Посполитій» (9 грудня), Д. Ковпаненка «Чому українці досі не мають рідної Церкви» (16 грудня), Я. Бичковського «Релігійний і культурний рух серед східних слов'ян у XVII-XX віці» (23 грудня), С. Скрипника «Релігійні потреби православних у Речі Посполитій Польській» (30 грудня).

Духовні бесіди проходили на високому організаційному рівні, змістовні й актуальні реферати змушували слухачів не лише сприймати інформацію, але й обмірковувати та зіставляти. Досить часто бесіди закінчувались українськими духовними піснеспівами у виконанні запрошених хорів, з с. Обарова чи с. Басів Кут під Рівним. Для

¹⁵ Меморіал Товариства Петра Могили до Св. Синоду // За соборність. – 1933. – Ч.7. – С. 5.

кращого сприйняття інформації використовувалися технічні засоби, зокрема «чарівний ліхтар» (діапроектор).

Чергові загальні збори 9 жовтня 1936 року підсумували кількарічну діяльність товариства. Серед 87 делегатів були священники, православні послы до сейму. Вів збори С. Тимошенко. Як повідомлялося, на 1936 р. товариство нараховувало 942 члени, з них 14 жінок, 184 особи духовного стану, рільників – 658, урядовців – 68, робітників – 12. Вищу освіту мали 63 члени, середню – 216, нижчу – 422, домашню – 240. Товариство здійснювало свою роботу на місцях через повітові відділи у Володимирі, Рівному, Сарнах, Крем'янці й Новоградку. Найбільша кількість членів нараховувалась у Сарненському повіті – 402 чоловіки, найменша у Любомльському – 4 чоловіки. У звіті ревізійної комісії, зачитаному С. Скрипником, вказувалося, що товариство має власний будинок у м. Луцьку, у якому розміщується також резиденція єпископа Полікарпа. За цей будинок внесено 30 тисяч злотих, на ремонт, меблі та посуд витрачено 4100 злотих. Міністерство віросповідань і освіти асигнувало на ці витрати 25 тисяч злотих. Залишався невиплаченим борг у 8 тисяч злотих. Звіт богословської секції зачитав інженер Ю. Константинів. Він поінформував, що секція видала українською мовою ряд богослужбових книг. Наступним пунктом роботи зборів стали вибори нової управи.

Крім основних доповідачів, з промовами виступили:

- 1) о. М. Волков – про навчання православної релігії у школах українською мовою;
- 2) Ю. Богуславський – про прискорення підготовчої роботи щодо скликання собору Церкви;
- 3) о. П. Пащевський – про проблему повернення майна Луцькому братству;
- 4) М. Кобрин – про потребу відкриття Теологічного ліцею у місті Крем'янці;
- 5) М. Бура – про загрозовість наступу сектантства і важливість боротьби з ним;
- 6) В. Сегейда – про розмосковлення церковного апарату;
- 7) С. Скрипник – про долю Почаївської лаври;
- 8) Є. Богуславський – про необхідність відновлення видання журналу «За соборність».

Зазначалося, що з 2 квітня 1933 року по 9 жовтня 1936 Товариство видало ряд меморіалів – як до вищої церковної влади, так і до світської, зокрема 8 жовтня 1933 року – до Міністерства віросповідань і освіти щодо реформування духовних шкіл та заснування Богословського ліцею в містах Крем'янці та Вільно, 13 лютого 1935 року – до того ж Міністерства у справі правового становища Православної Церкви в польській державі.

Після загальних зборів 1936 року товариство поживило роботу в духовно-просвітницькому напрямі. На початку лютого 1937 р. в Луцьку почали діяти перші на Волині безкоштовні курси Товариства імені Петра Могили для неписьменних і малописьменних дорослих українською мовою. Навчальною базою слугувала Луцька українська гімназія. У післяобідній час чотири рази на тиждень відбувалися заняття з Закону Божого, української мови, рахунків, громадського виховання, географії, фізики та ручних робіт. До викладання залучалися професори гімназії. Завідувала курсами пані Г. Дичко¹⁶. Курси були дуже авторитетними у жителів м. Луцька та ближчих сіл. Відразу після оголошення про початок їх роботи записалося 75 чоловік і з технічних причин довелось припинити запис. Високий рівень лекцій рідною мовою в умовах панування польської давав добру нагоду українцям здобути початкову освіту. У той же час на сесії синоду 26 лютого – 3 березня 1937 р. на прохання Товариства було прийнято рішення про друкування на престольного Євангелія українською мовою.

Справа видання друкованого органу товариства набула нового вирішення у 1937 р. Постановою управи від 25 березня розпочато видання релігійно-громадського часопису для народу під назвою «Шлях».

У складних політичних умовах 1938 року товариство продовжувало свою роботу. Наприкінці січня знову організовано курси для неписьменних та малописьменних. Цього разу їх тривалість збільшено до трьох місяців. Окремо запроваджено курси ручної праці.

Наступ держави та католиків-реакціонерів на Православну Церкву викликав згуртування православних. На засіданні управи товариства 1 лютого 1938 р. було прийнято нових членів. Сімнадцять новаків були духовного стану і семеро – мирського. До Товариства увійшли священники: професор Варшавського університету архімандрит

¹⁶ Шлях. – 1938. – Ч. 2. – лют. – С. 14.

Григорій Перадзе, отець Сергій Барщевський (м. Степань), о. Микола Грабовецький (с. Пожарки), о. Микола Малюжинський (м. Ланівці), о. Іларій Туржанський (м. Чорторийськ), о. Євлогій Шиприкевич (с. Крупа), о. Тит Яковкевич (м. Ратно) та ряд інших. Не менш представницьким виявилось поповнення з числа мирян: професор, доктор, інженер Іван Фещенко-Чопівський (м. Крем'янець), інженер Павло Гарачий (м. Крем'янець), директор Никифор Лотоцький (м. Луцьк) та інші. Загалом на 10 лютого 1938 р. товариство нараховувало 1009 членів.

У квітні товариство зініціювало створення книгозбірні релігійно-філософського та церковно-історичного напрямів та архів. За втілення проекту в життя взявся член Товариства Михайло Тиравський. Тоді ж єпархіальний орган «Церква і нарід» надрукував відповідне звернення Товариства «До всесесного духовенства Волинської єпархії» з гарячим закликком підтримати добрі наміри. У зверненні повідомлялося, що, крім книг, збираються листи, спомини, протоколи, місцеві перекази, історичні фотографії, особливо світлини церков та різних церковнопарафіяльних урочистостей, різні образки тощо. Ініціативу Товариства імені Петра Могили слід розцінювати як спробу створити українські національну бібліотеку та архів за умов недержавного існування українського народу.

Як виразник українських національно-церковних інтересів, товариство підтримувало постійний контакт із вищою церковною владою. Зокрема, голова управи товариства М. Ханенко брав участь у нараді, скликаній митрополитом Діонісієм 17 липня 1938 р. Учасники, серед яких – весь єпископат ПАПЦ, обговорили різні питання церковного життя і висловилися за якнайшвидше скликання Генерального собору як засобу вираження тієї складної ситуації, у якій опинилися православні в Польщі¹⁷.

Антиукраїнська католицька акція 1938 року зобов'язувала Товариство до внутрішньої мобілізації. У зв'язку з негативним станом роботи 27 грудня 1938 року відбулися надзвичайні збори Володимирської філії. Обрано нову управу у складі отця М. Тележинського, Я. Яковкевича, посла В. Онуфрійчука, І. Сотничука та П. Каркушевського. Для оздоровлення відділу о. М. Тележинський та І. Сотничук запропонували план роботи, основний акцент у якому

¹⁷ Церква і нарід, – 1938. – Ч. 15-16. – 1-5 серп. – С. 657.

ставився на проведенні духовно-просвітницької і культурно-релігійної справи. При філії засновувалися культурно-освітня, організаційна, хорова та добротинна секції¹⁸.

Хороші результати роботи проявила Рівненська філія. Протягом 1937-1938 рр. нею організовано 35 бесід на церковно-релігійні теми. Успіхи позначилися на кількості нових членів: за той же період їх збільшилось на 64 особи, загальна кількість становила 120 чоловік¹⁹. На жаль, серед членів відділу і надалі було мало осіб духовного стану. Чисельною була філія Товариства у Львові – 243 члени²⁰. Весною 1939 року Головна управа товариства повідомила, що виплачено 4000 злотих з 8000 боргу за будинок, придбаний у 1933 р. під резиденцію єпископа Полікарпа.

Наступ реакції в політичному житті держави відбився і на Товаристві. 10 та 11 травня 1939 року воєводська комісія здійснила ревізію справ Товариства імені Петра Могили – традиційна форма пошуку підстав для закриття українських інституцій у Другій Речі Посполитій. І така підстава була знайдена – заборгованість членських внесків. Це зауваження могло стати причиною розгону. Влада розпочала розправу з філії. У місті Сарни повітове староство викреслило Товариство зі списку дозволених у Сарненському повіті²¹. Найабсурдніше сталося 13 травня – поліція заарештувала голову управи М. Ханенка. З-під арешту його було звільнено лише після внесення застави у 3 тисячі злотих. Після цього Михайло Ханенко виїхав до Варшави, де його вдруге заарештували і конвоювали до Рівненської в'язниці. 22 травня Михайло Ханенко склав з себе обов'язки голови²². Новим головою став о. Павло Пащевський. За два дні перед цим управа зверталася до членів із застереженням, *«що невплата членських складок, згідно з існуючими розпорядженнями, може привести до замкнення Товариства»*²³.

Українці чекали подальших репресій, однак їх не сталося через початок Другої світової війни. Окупація Волині Радянським Союзом припинила діяльність Товариства Петра Могили в Луцьку.

¹⁸ Шлях. – 1938. – Ч. 1. – січ. – С. 12.

¹⁹ Шлях. – 1938. – Ч. 4. – квіт. – С. 14.

²⁰ ДАВО, ф. 63, оп. 1, спр. 30. – арк. 194-201.

²¹ Шлях. – 1938. – Ч. 6. – черв. – С. 13.

²² ДАВО, ф. 63, оп. 1, спр. 23. – арк. 4.

²³ Там само. – арк. 8.

Список джерел і літератури:

1. Державний архів Волинської області. – Ф. 63. «Луцька управа Товариства прихильників православної освіти і охорони традицій православної віри імені Митрополита Петра Могили, м. Луцьк; Волинське воєводство. 1931-1939». – Оп. № 1. – Спр. № 1, 2, 3, 23, 30.
2. За права і привілеї православної віри // Українська нива. – 1931. – Ч. 16 (288). – 10 трав.
3. За соборність. – 1932. – Ч.1, 4; 1933. – Ч. 5.
4. Листи з Рівного: з діяльності філій Товариства Петра Могили // Українська нива. – 1933. – Ч. 1-2(262-263). – 7 січ.
5. Меморіал Товариства Петра Могили до Св. Синоду // За соборність. – 1933. – Ч.7. – С.5.
6. Шлях. – 1938. – Ч.1. – січ.; 1938. – Ч.2. – лют.; 1938. – Ч.4. – квіт.; 1938. – Ч.6. – черв.
7. Церква і нарід. – 1938. – Ч. 15-16. – 1-5 серп.